

Åtta analysbegrepp

Tal och textanalys

Analysbegrepp

Ordet 'analys' betyder *sönderdelning*. När man analyserar plockar man isär för att se hur saker, händelser, tal eller texter är uppbyggda. Man vill veta av vilka *delar* som det *hela* består av (jämför med den lille pojken som nyfiket plockar isär leksaksbilen han fått i present).

Vi skall nu presentera åtta analysbegrepp. Tanken är att du skall använda dem i sam-

hällskunskap när du analyserar tidningsartiklar, reklamtexter, nyhetsändningar, politiska tal, etc. Men begreppen kan också användas vid analysen av bilder som ju inte sällan är minst lika viktiga som texter, t.ex. som bärare av reklamens budskap.

1. Fakta

Skilj på
a) hur verkligheten faktiskt är - fakta
b) någons uppfattning om denna verklighet
c) hur uppfattningen uttrycks

Ett faktum, flera fakta

Latin:	<i>Fac'tum</i> – (det avslutade) något gjort, något färdigt, något verkligt
Betyder:	Faktiskt existerande 'sakförhållande' som kan ses, höras, kännas, luktas, smakas
Anspraak:	Fakta är alltid sanna – annars är de inga fakta
Förutsätter:	Att 'saker' och 'händelser' finns eller har funnits på en viss plats vid en viss tidpunkt
Svarar på:	Vad finns här och nu, eller på en annan plats just nu? Vad har funnits på en viss plats vid en viss tidpunkt? Vad händer här och nu, eller på en annan plats just nu? Vad har hänt på en viss plats under en viss tidsperiod?

Fakta finns, eller hur? När du vaknar på morgonen av att mobilen ger signal, tvivlar du inte på att den verkligen finns. Samma sak är det med alla de andra saker och händelser som du kommer i kontakt med under din dag. Det du *ser*, *hör*, *känner*, *luktar* eller *smakar* betraktar du som verkligt och sant! Men hur är det med sådant som du inte ser? Eller sådant som du inte själv varit med om? Är det säkert att vi har en riksdag i Sverige? Finns det kriminalitet? Hur stor är den i så fall? Är ekonomin stark eller är den svag? Hur är det i äldreomsorgen? Tusentals frågor vilka rör sa-

ker och händelser som du varken kan se, höra, känna eller lukta på just nu. Oftast tar du nog för givet att de finns i verkligheten.

Å andra sidan finns det saker som du *inte* tror på eller som du inte tror existerar. De flesta människor fortsätter nog att tro på det som de tror på och tvivla på det som de tvivlar på. Men *någon gång* kan det vara viktigt att ifrågasätta även det som vi tycker är fullständigt självklart.

2. Faktapåstående

Skilj på
 a) hur verkligheten faktiskt är
 b) någons uppfattning om denna verklighet
 c) hur uppfattningen uttrycks = faktapåstående

Faktapåstående

Betyder:	En <i>beskrivning</i> av verkligheten, fri från värderingar
Anspråk:	Kan vara sant eller falskt - <i>någon</i> kan luras eller ljuga eller tro fel
Förutsätter:	<i>Någon</i> som påstår att <i>någoting</i> finns, har funnits, händer eller har hänt

Varje gång du öppnar en tidningen, söker på internet eller knäpper på TV:n, möts du av mängder av påståenden. Vissa av dessa påståenden *beskriver* saker eller händelser. Sådana påståenden kallar vi påståenden om fakta, eller kort och gott *faktapåståenden*. Men även bilder och filmer beskriver saker och händelser, alltså påstår något om fakta.

Du vet säkert att en persons eller en tidnings påståenden om fakta inte behöver vara sanna. När avsändaren är någon som man litar på, är det lätt att känna sig mer säker på att det som påstås är sant. Om man däremot upp-

fattar avsändaren som opålitlig, så är det lätt att tvivla - även på sådant som faktiskt är sant.

I det svenska samhället finns många informationskanaler. När dessa är sådana som riktar sig till en större mängd människor kallar vi dem *massmedier*. Att det finns många olika massmedier inom en viss geografisk yta brukar anses som ett nödvändigt villkor för att befolkningen skall kunna få saklig information. Ett annat lika nödvändigt villkor är att människor förstår att allt som påstås inte behöver vara sant. Påståenden om fakta *kan* alltså vara osanna!

3. Värdeuppfattning

Skilj på
 a) värdet hos en sak eller en händelse
 b) någons uppfattning om detta värde = värdeuppfattning
 c) hur uppfattningen uttrycks = värdeomdöme, gester, mimik, tonfall, ordval, bilder, ljud, etc.

Värdeuppfattning

Betyder:	En uppfattning om hur värdefullt eller avskyvärt (och allt däremellan) som någonting är
Anspråk:	Är varken sann eller falsk för alla – avgörandet ligger helt hos individen
Förutsätter:	Att någon har gjort en värdering av någonting som grundas på egna känslor
Svarar på:	Vad är det som ytterst är bra, gott eller eftersträvansvärt (känslomässigt)? Vad är det som ytterst är dåligt, ont eller avskyvärt (känslomässigt)? Varför är vissa moraliska ståndpunkter bättre än andra?

Det är inte bara maten du äter och musiken du lyssnar till som blir utsatt för dina kritiska värderingar. Man kan inte leva sitt liv utan att värdera *alla* de saker som man uppfattar och de händelser som man är med om. Att värdera verkar till och med mer grundläggande än att äta och att lyssna på musik. Utan värdeuppfattningar dör människan, skulle man kunna säga.

Det finns texter som påstås vara fria från värdeuppfattningar. Exempel på sådana är nyhetsjournalistikens och vetenskapens texter. Men om vi tänker efter, så är alla texter ett resultat av att någon har skrivit dem. Denne någon har valt att skriva texten på ett visst sätt framför att skriva den på ett annat sätt. På detta vis kan man säga att alla texter - ja, alla mänskliga handlingar överhuvudtaget, är re-

sultatet av människors val. När man väljer måste man först ha en eller annan värdeuppfattning - annars kan man ju inte välja. I detta perspektiv är alltså alla mänskliga handlingar beroende av värdeuppfattningar.

Vårt demokratiska samhälle vilar på uppfattningen att det inte finns (absolut) sanna eller (absolut) falska värdeuppfattningar. Värdeuppfattningar är alltså varken sanna eller falska! Ytterst är det du eller jag eller någon annan som värderar. Och vi behöver inte vara överens. Ingen annan kan säga att du har fel i din värdeuppfattning. Värderingar handlar om

smak. Det du verkligen tycker smakar gott, det smakar gott *för dig* (det kan vara skadligt, fast det är en helt annan sak). Men om dina handlingar gör någon annan illa, så kan du inte räkna med att få fortsätta utan andra människors inblandning. Bland annat därför fordrar ett demokratiskt samhälle vissa bestämda spelregler. Dessa kallas ibland *det demokratiska samhällets värdegrund* – en slags grundläggande värdeuppfattning för ett demokratiskt samhälle.

4. Värdeomdöme

Skilj på
 a) värdet hos en sak eller en händelse
 b) någons uppfattning om detta värde
 c) hur uppfattningen uttrycks = värdeomdöme, gester, mimik, tonfall, ordval, bilder, ljud, etc.

Värdeomdöme

Betyder:	En beskrivning av <i>det subjektiva värdet</i> hos en sak eller en händelse
Anspråk:	Är varken sann eller falsk – avgörandet ligger helt hos individen
Förutsätter:	Att du eller jag gjort en värdering av en 'sak' eller en 'händelse'

Värdeuppfattningar kan man uttrycka på många olika sätt. Genom att välja vissa ord i en beskrivning går det att mer eller mindre omärkligt smyga in sina egna värdeuppfattningar. Studerar man rubrikerna på löpsedlar eller på tidningarnas förstasidor får man utmärkta exempel på detta. Men värdeuppfattningar kommer dock till allra tydligast uttryck i mycket speciella satser som kallas *värdeomdömen*. Ett värdeomdöme är ett påstående som tydligt talar om vad någonting har för *värde*. Exempel på sådana satser är följande:

- Victoria är vacker.
- Politiker Johansson är en jävla skurk.

- Ölet är fantastiskt gott.
- Adeles musik är vedervärdig.
- Frihet är det bästa ting.
- Alla människor äro födda fria och lika i värde.

Notera vad det är som dessa meningar hänvisar till. Det står t.ex. inte: *Daniel* tycker att Victoria är vacker! Detta är nämligen ett faktapåstående som är sant eller falskt. Värdeomdömen är alltså sådana satser som varken är sanna eller falska.

5. Teori

Skilj på
 a) hur verkligheten 'verkligen' fungerar
 b) någons uppfattning om detta
 c) hur uppfattningen uttrycks

Teori

Grekiska:	<i>Theori</i> 'a – åskådande, betraktelse av <i>de djupare sammanhangen</i> i samhälle, natur och kultur
Betyder:	Så som verkligheten fungerar, hänger ihop, vad som är orsak och vad som är konsekvens
Anspråk:	En sann, eller snarare fruktbar teori visar hur verklighetens delar hänger ihop
Förutsätter:	Att det finns 'orsak och verkan', att saker och händelser påverkar varandra
Svarar på:	Varför är det så? Varför var det så? Hur fungerar/fungerade det? Hur hänger/hängde det ihop?

Du är full av teoretiska funderingar. Ständigt undrar du över hur saker och ting fungerar. Mest funderar du på detta när du befinner dig i en obehaglig situation. Du vill så gärna komma bort från situationen eller på något sätt få det obehagliga att upphöra. Nöden är uppfinningarnas moder, heter det, och oftast är det nödvändigt att försöka komma på vad det är som *orsakar* det obehagliga. När man till slut lyckats få det obehagliga att upphöra,

genom att göra rätt saker, har man på ett eller annat sätt använt sig av en teori som talar om *hur saker och ting hänger ihop*. Fungerar teorin anser vi att den är sann. Vi tror att våra fungerande teorier är sanna på samma orubbliga sätt som att vi tror på mobilens existens när den signalerar och väcker oss på morgonen.

6. Teoretiskt påstående

Skilj på
 a) hur någonting 'verkligen' fungerar/hänger ihop
 b) någons uppfattning om detta
 c) hur uppfattningen uttrycks = teoretiskt påstående

Teoretiskt påstående

Betyder:	En <i>förklaring</i> av verkligheten, fri från värdeuppfattningar
Anspråk:	Kan vara sann eller falsk, "någon" kan luras, ljuga eller tro fel
Förutsätter:	<i>Någon</i> som påstår att <i>någonting</i> fungerar eller hänger ihop på ett visst sätt

Varje gång du går ut på internet eller knäpper på ett nyhetsprogram möts du av mängder av påståenden. Vissa av dessa påståenden förklarar saker eller händelser. Sådana påståenden kallar vi *teoretiska påståenden*. Men även sådant som bilder, filmer och matematiska formler för fram teoretiska påståenden.

Din värld är lika full av teoretiska påståenden som den är full av faktapåståenden. Men egentligen är "ren" information, dvs. faktapåståenden, i sig själva ganska ointressanta. Vem bryr sig om vilka förnamn som kungen

har? Eller hur många exakt som sitter i riksdagen? Eller hur stor Sveriges BNP var år 1999? Men sätt ihop sådana "rena" faktapåståenden med teoretiska påståenden så blir det plötsligt intressantare. Varför har kungen de namn han har? Varför sitter det just 349 ledamöter i riksdagen? Varför är Sveriges BNP idag större (eller mindre) än den var år 1999?

Du vet säkert att teoretiska påståenden inte behöver vara sanna. Men när avsändaren är någon som du litar på, är du oftast säkrare på att de förklaringar som används är sanna. Om

du däremot uppfattar avsändaren som opålitlig, så kanske du tvivlar på sådana förklaringar som verkligen är sanna och fruktbara, eller som annars hade framstått som högst rimliga.

Att det finns en *stor* mängd *olika* massmedier inom en viss geografisk yta brukar anses

som ett nödvändigt villkor för att befolkningen skall få saklig information. Ett annat lika nödvändigt villkor är att människor förstår att allt som påstås inte behöver vara sant. Teoretiska påståenden *kan* alltså vara osanna!

7. Prognos

Prognos

Betyder:	En förutsägelse av verkligheten, fri från värdeuppfattningar
Anspråk:	Kan vara mer eller mindre sannolik
Förutsätter:	Någon som påstår att framtiden (vädret, ekonomin, etc.) kommer att se ut på ett visst sätt
Svarar på:	Vad händer i framtiden, på kort eller lång sikt?

Du lever med dina prognoser. Nästan varje minut gör du bedömningar av vad som kan komma att hända i framtiden. Men dina prognoser kan inte direkt bevisas vara sanna eller falska genom att jämföras med det som finns just nu. Först efteråt kan du se om du hade rätt eller fel. Därför säger vi att prognoser inte är sanna eller falska utan istället *mer eller mindre sannolika* (jämför med sannolikhet i matematiken, t.ex. i form av tärningskast).

Det sociala, politiska och ekonomiska livet i Sverige, och överallt i världen, är beroende av prognoser. Samtliga prognoser - även dina

egna privata - bygger på *minst två saker*: faktapåståenden och teoretiska påståenden. Faktapåståenden talar om hur det är och hur det har varit. Teoretiska påståenden talar om hur saker och ting hänger ihop - vad som påverkar och vad som påverkas och hur detta sker.

På grundval av dessa två begrepp - fakta och teorier - kan man dra slutsatser om hur den näraliggande eller den mer avlägsna framtiden kommer att se ut. Men man måste vara försiktig med sina prognoser. Allt kan ju hända, eller hur?

8. Handlingsidé eller handlingsförslag

Handlingsidé, handlingsförslag

Betyder:	Ett förslag eller en idé om <i>vad</i> man skall göra och/eller <i>hur</i> man skall göra
Anspråk:	Kan vara mer eller mindre effektiv beroende på vad det är som man vill uppnå
Förutsätter:	<i>Någon</i> som vill lägga fram ett förslag eller <i>någon</i> som själv tänker att handla på ett visst sätt
Svarar på:	Vilken är den bästa metoden? Vilka medel skall vi använda för att nå målen? Vilka insatser eller åtgärder är effektivast för att förändra verkligheten till det bättre? Vad skall vi göra för att bevara sådant som är bra? Vilken politik skall vi driva i partiet?

Du uppfattar den faktiska verkligheten som sann. Men är den bra eller är den dålig? Om den är bra, så vill du bevara den som den är. Är den dålig vill du förändra den. I båda fallen bör du göra något och inte sitta passivt

still och vänta på ödet. Frågan är bara *vad du skall göra!* Du börjar därför fundera på hur saker och ting hänger ihop. När du funderat ett tag finner du oftast en lösning eller ett svar på frågan. Aha, det är så det fungerar! Då bör

jag göra på det här sättet. Därmed har du skaffat dig en handlingsidé - en tanke, ett förslag eller en plan - som säger *vad* du skall göra och kanske också *hur* du skall göra för att bevara eller förändra. Du inser kanske att din

handlingsidé varken är sann eller falsk. Men oftast är den mer eller mindre *effektiv* som medel för att åstadkomma det som du önskar uppnå - förändring eller bevarande!

INFORMATIONSRUTA

Observera att följande tre ord används på olika sätt i vardagsspråket.

Ordet **fakta** används i två olika betydelser:

- a. det som finns/händer just nu, det som har funnits/har hänt
- b. alla slags sanningar (förklaringar, sakförhållanden, prognoser, etc.)

Ordet **värde** används i två olika betydelser:

- a. värde som egenskap (bra/dåligt, gott/ont, vackert/fult, etc.)
- b. värde på en skala, dvs. en "faktavariabel" (t.ex. i matematik, fysik, ekonomi)

Ordet **teori** används i fyra olika betydelser:

- a. en förklaring till hur det hela hänger ihop - hur någonting fungerar
- b. när man läser sig till kunskap, t.ex. körkortsteori
- c. vissa saker sägs kunna ske i teorin men inte i praktiken
- d. en hypotes, dvs. ett antagande som inte är "bevisat"

Analysbegreppen i samverkan

Människan är en observerande, kännande, frågande och handlande varelse. När du lever ditt liv *observerar* du hur det är (fakta), du *känner* efter vad som är bra och dåligt (värderingar), du frågar dig *hur det fungerar* (teori) och detta blir särskilt viktigt när man mår dåligt. Slutligen handlar du eller *väljer en åtgärd* (handlingsidé) för att göra ditt eller andras liv bättre. Det är på detta sätt som de fyra viktigaste analysbegreppen samverkar med varandra: *fakta, värde, teori* och *handling*.

Vissa människor lyssnar varje dag på väderleksrapporten i radio eller TV. Fakta om vädret samlas in från ett stort antal mätpunkter som finns placerade på olika geografiska platser. Vädret kan man alltså förutsäga med hjälp av sådana insamlade fakta men *endast* tillsammans med en teori om vädret. Teorin är utvecklad sedan lång tid tillbaka och talar om hur vädersystemet fungerar rent principiellt – hur delarna inom systemet hänger ihop, orsak och verkan, mekanismer, etc.

Om vi nu vill förutsäga samhällsutvecklingen, så måste vi göra på samma sätt: utgå från *fakta* om samhället och försöka göra *prognoser* med hjälp av *teorier*. Fakta säger oss hur det är nu eller har varit. Teorin talar om för oss hur det hela fungerar. Med ledning av

dessa två storheter försöker vi räkna ut hur framtiden sannolikt blir - på lång eller på kort sikt.

Väderprognoser är osäkra men samhällsprognoser tycks vara än mer osäkra. Detta skulle kunna bero på att vi (ännu?) inte har bra teorier om samhället. Men den troligaste förklaringen är nog att samhället helt enkelt är så stort och komplicerat att det inte *går* att förutsäga utvecklingen. Dessutom finns det åtminstone en *avgörande* skillnad mellan samhället och naturen. Om vi studerar en del av naturen, t.ex. en upphittad gråsten, så kan vi formulera vilka teorier som helst om denna gråsten utan att den har några invändningar. Men om vi studerar samhället och formulerar en teori om detta, så kan det hända att människor protesterar mot vår teori därför att den förklarar samhället *på ett ofördelaktigt sätt* för just dessa människor. De kommer då att bekämpa vår teori. Eller också hittar de på en annan teori som inte är lika ofördelaktig för dem eller som t.o.m. kan ge fördelar. Kanske är allt detta en förklaring till att det finns så många *olika* teorier om samhället. I vilket fall som helst, har vår teori påverkat samhället så att det blivit annorlunda genom att människorna gjorde motstånd. Och det hade vi kanske inte räknat med i teorin.

Elevuppgifter

1) Artikelanalys på korta debattinlägg

Skriv upp artikelns rubrik, var den har publicerats och när. Svara på följande frågor:

1. Faktapåståenden

Vilka beskrivningar finns med? Vad är det som beskrivs?

2. Värderingar

Vilka värderingar görs? Vad är det som värderas?

3. Teoretiska påståenden

Vilka förklaringar görs? Vad är det som förklaras?

4. Handlingsidéer

Vilka handlingsidéer förs fram? Vad skall göras? Vem skall göra det?

2) Artikelanalys på lite mer omfattande debattinlägg

Skriv upp artikelns rubrik, var den har publicerats och när. Lös följande fyra uppgifter:

1. Faktapåståenden

Sammanfatta textens viktigaste beskrivningar i ett antal faktapåståenden!

2. Värderingar

Försök tolka de värdeladdade delarna av texten. Gör om dessa delar till tydliga värdeomdömen som talar om vad som ytterst är bra/dåligt, ont/gott, etc.

3. Teoretiska påståenden

Sammanfatta textens viktigaste förklaringar i ett antal teoretiska påståenden!

4. Handlingsidéer

Välj ut de viktigaste handlingsidéerna i texten och ställ upp dem i punktform!

3) Artikelanalys som hemläxa

I den här uppgiften är Ditt svarsutrymme begränsat till att omfatta *maximalt en A4-sida* (eller vad klassen och läraren beslutar). Senast det datum som Du och din lärare kommer överens om, lämnar Du in en artikelanalys uppställd enligt följande punkter.

1. Rubrik

Skriv artikelns rubrik och den tidning, tidskrift eller bok varifrån den är hämtad överst på ditt papper.

2. Faktapåståenden

Vilka är de viktigaste faktapåståenden som författaren gör i sin artikel? Skriv ordet ”Faktapåståenden” på ditt papper som rubrik för det som du väljer att ta med.

3. Värderingar

Vilken eller vilka värderingar ger författaren uttryck för? Vad är ytterst gott/ont eller bra/dåligt enligt författaren? Skriv ”Värderingar” på ditt papper som rubrik för det som du väljer att ta med. De flesta som skriver artiklar brukar inte redogöra för sina värderingar speciellt tydligt, så detta är en mycket svår uppgift.

4. Teoretiska påståenden

Vilka är de viktigaste teoretiska påståenden som författaren gör i sin artikel? Skriv ”Teoretiska påståenden” på ditt papper som rubrik för det som du väljer att ta med.

5. Handlingsidéer

Vad anser författaren att det bör göras, hur skall detta göras och vem skall göra det (så att det blir som författaren anser att det borde vara)? Skriv ”Handlingsidéer” på ditt papper som rubrik för det som du väljer att ta med.

6. Ditt eget ställningstagande (som du försöker att disponera på följande sätt)

- Författarens *beskrivningar*:

Är påståendena rimliga? Hur kan man veta detta? Vad finns som talar för/emot?

- Författarens *värderingar*:

Hänger värderingarna ihop, finns inbördes motsättningar? Hur skiljer de sig från dina egna värderingar? Tycker du att de är bra och humanistiska värderingar? Varför/varför inte?

- Författarens *förklaringar*:

Är förklaringarna rimliga? Motivera! Vad finns för andra tänkbara förklaringar? Finns det logiska brister i förklaringarna?

- Författarens *handlingsidéer*:

Verkar åtgärderna rimliga i förhållande till beskrivningar, värderingar och förklaringar? Hänger det hela ihop? Motivera! Ha synpunkter!